

УДК 159.922.27

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2022.12.14>

ДИТИНОЦЕНТРИЗМ У СУСПІЛЬСТВІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ТА УСТАНОВКИ БАТЬКІВ

Надія Чепелева

*Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди,
вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61002
e-mail: chepn@ukr.net*

У статті представлено теоретичний аналіз наукових розвідок, що розкривають психологічну природу і соціально-психологічний зміст дитиноцентризму у суспільстві, а також емпіричне дослідження серед сімей щодо ознак дитиноцентризму у суспільстві і сімейних системах.

Зміщення фокусу у сімейних системах у бік центральної позиції дітей спостерігається останні десятиріччя, незалежно від того, до якої соціальної групи належить сім'я, яку фінансову основу має.

Причина цього полягає у декількох об'єктивних і суб'єктивних тенденціях: зміні соціальної ситуації в плані покращення соціальних умов існування, посиленні законодавчої бази щодо захисту прав сім'ї і дітей, соціальних тенденціях щодо посилення позиції дітей у сімейних системах, сформованих соціальних стереотипах стосовно ролі дітей у сім'ї.

Сім'я – це соціальний інститут, який постійно трансформується залежно від соціальної ситуації. Дитиноцентризм сучасних сімей сприймається як позитивне явище задоволення потреб дитини і визначає місце дитини на вершині сімейної ієрархії. У дитиноцентричній сім'ї дитина вважається абсолютною цінністю, а її виховання стає центральною справою життя її батьків, при цьому інтереси і задоволення потреб батьків відходять на другий план, а іноді і взагалі не враховуються.

Проведене дослідження підкріпило припущення, що проблема дитиноцентризму у суспільстві має місце, але вона не досить вивчена і не досить порушується у суспільстві. Емпірично підтверджено, що спостерігається стійка тенденція у більшості подружніх пар планувати сімейні справи та дозвілля з огляду на інтереси дітей, що є в принципі нормою для подружжя з дітьми. Але, зважаючи на високий відсоток батьків, які засвідчують відчуття певного тиску суспільної думки стосовно виховання дітей, поряд з відчуттям дитиноцентризму у сім'ї, можна передбачити небезпеку зісковзування у крайній дитиноцентризм, до «культу дитини». Саме мотиви і установки щодо виховання та психологічний стан батьків за цих тенденцій потребують поглибленого вивчення.

Прагнення дбати про матеріальний і духовний бік життя своїх дітей – явище позитивне. Проте гіпертрофоване почуття обов'язку, боргу перед дітьми, часом своєрідне «поклоніння» дитині може призводити до порушення благополуччя батьків, відчуття втраченості власного життя.

Ключові слова: сім'я, материнство/батьківство, дитина, дитиноцентризм, культ дитини, планування сім'ї.

Постановка проблеми. Дослідження особливостей і закономірностей бажання подружжя мати дітей нині набуває особливої актуальності, народжуваність в Україні в останні десятиліття залишається вкрай низькою, як і вивчення мотивів народження/ненародження дітей. Зокрема, проблема небажання мати дітей або більше дітей зумовлюється не тільки матеріальними статками сім'ї, як зазвичай прийнято вважати у суспільстві, а і соціальними тенденціями ставлення до сімейних цінностей.

Для більшості жінок материнство має велике значення, тому що саме через нього більшість жінок стверджуються у ролі/статусі «матір, жінка». Багатьма дослідниками материнство визнається важливою частиною мотиваційно-потребової сфери жінки та

однією з основних її соціальних ролей. Однак задоволеність жінки якістю виконання цієї соціальної ролі та переживання задоволення від материнства далеко не є однозначною і вивчена не досить. Водночас відчуття задоволеності собою як матір'ю/батьком є дуже важливим для розробки оптимальної моделі поведінки батьків стосовно дитини.

Мета дослідження – теоретично проаналізувати й емпірично визначити вагу і місце концепції дитиноцентризму у сімейній системі та особливості впливу такої тенденції на психологічний стан та установки батьків.

Аналіз проблеми. У всі часи, хоча й акцентували увагу на дітях як одній з функцій сім'ї, до дітей ставилися посередньо, вони ніколи не були головними у сім'ї, завжди займали другорядну позицію щонайменше до набуття здатності приносити користь сім'ї. З правової точки зору, до ХХ сторіччя дитина була абсолютно безправною. Дітей було багато і звичайно більше, ніж дорослих у сім'ї. Якщо повернутися до минулого, тоді діти навіть у дорослому віці не мали права голосу перед батьками, навіть сидіти і говорити в присутності батька. На той час це була необхідна ієрархія. До ХVІ–ХVІІ сторіччя вважалося, що дитина не має особистості. Це відбивалось і у художніх творах як відображенні соціального устрою того часу. Якщо подивитися на картини того часу, то діти завжди розташовувалися на периферії, на чолі сім'ї завжди – чоловік, господар, подібне і у прозових творах – діти частіше відображують якості тих, хто найбільше страждає, знедолені, підкорені світу дорослих і подібне. Лише у ХХ сторіччі почали з'являтися міжнародні і внутрішньодержавні документи про права дитини, а з ними і почалося у суспільстві зародження явища дитиноцентризму. Спочатку це була справді толерантна і гуманна ідея, яка потребувала негайного втілення: дитину необхідно захищати і берегти, пестити, бо вона слабка і потребує допомоги дорослих. Але нині склалася зовсім інша тенденція, протилежна стартовій: у громадській свідомості, яка транслюється суспільству, дитина опинилась на вершині сімейного трикутника, а батьки у його основі.

Інтерес до дитини та дитинства у науковому світі має свою тривалу історію. Реформаторський рух «нового виховання», що виник на рубежі ХІХ–ХХ століть, показав суспільству весь потенціал внутрішнього світу дитини. На думку відомого шведського педагога Е. Кей, дитина у ХХ ст. «має врятувати світ, звільнити людство від воєн, насильства і побудувати рай на Землі» [1]. Дитина опинилась у центрі інтересів суспільства, її проблеми почали активно обговорюватися. Це була зовсім інша дитина, вона будила надії, росла і творила. Завдяки новому руху у вихованні дитина стала «сонцем, навколо якого оберталися різні об'єкти та інституції, дитина стала дорогою яскравою зіркою, про яку дорослі дбали і якою опікувалися...» [2].

І згодом, коли такі тенденції охопили суспільну думку, визначний педагог ХХ ст. Януш Корчак про цей період сказав: «Раптом дитини стало багато». Видатні педагоги міжвоєнної епохи Януш Корчак, Марія Монтессорі, Овідій Декролі, Селестен Френе, Еллен Кей, Софія Русова, Станіслав Шацький та інші зробили все можливе для того, щоб світ дорослих не тільки сприйняв дитину, а й поважав і цінував її з усіма сильними та слабкими сторонами. Дитина мала отримати гідність, повагу і права. Це був перелом у сімейних цінностях у напрямі визнання прав усіх її членів. Ставши центром сімейного та суспільного життя, дитина повинна була не тільки висвітлювати повсякденне життя, а й давати надію на створення кращого світу через дитину, навколо дитини. Але незабаром економічна криза 30-х років ХХ століття, Перша і Друга світові війни порушили ці тенденції, відкинувши такий рух на початок. Дитина перестала бути центром суспільної уваги, вона стала знову насамперед сиротою, жертвою насильства, зняряддям знищення цілих народів, знедолоною.

У другій половині ХХ ст., з подоланням наслідків криз і війн, проблеми дитинства та молоді знову сфокусувалися в центрі уваги суспільства, особливо в контексті студентських рухів та революцій 60-х років, що прокотилися західними університетами. Ці молодіжні протести були також наступом на консервативні традиційні інститути, школу, сім'ю, церкву. У центрі критики виявилася і педагогіка, особливо західноєвропейська соціальна педагогіка кінця ХІХ сторіччя. Альтернативою для домінуючих на той час владних освітніх інституцій була емансипація різного роду громадських груп та громадських меншин. До них належали, зокрема, жінки та діти. Дитина знову мігрує у центр уваги педагогів, психологів, батьків, громадських діячів.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальними є дослідження щодо проблеми дитини та дитинства таких зарубіжних та вітчизняних дослідників: М. дю Буа-Реймон, Г. Крюгера, Б. Сліверського, А. Богуш, Л. Божович, О. Запорожця, Д. Ельконіна, В. Сухомлинського, В. Зеньковського. Роботи цих авторів – своєрідні міркування щодо проблем дитини та дитинства протягом розвитку людської цивілізації. Ці роботи визначають теоретичні та методологічні контексти тогочасних досліджень дитинства та зародження дитиноцентризму (пайдоцентризму, педоцентризму). Зокрема, науковці приходять до визначення сутності дитиноцентризму як виховної концепції, за якою інтереси сім'ї концентруються виключно навколо дитини. Розробці принципу дитиноцентризму присвячені праці П. Блонського, Г. Ващенка, К. Вентцеля, Я. Корчака, О. Макаренка, К. Роджерса, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.

Зокрема, Януш Корчак дає таке визначення дитиноцентризму – це особистісно орієнтована модель взаємодії дитини та дорослого, яка виявляється у формі рівноправного партнерства засобами спільної активності та діалогу, на основі емпатійності, визнання унікальності природи дитинства з метою забезпечення умов самореалізації та самоактуалізації дитячої особистості [3].

Зазначимо, що реалізація права дитини на повагу є, безперечно, позитивною тенденцією, вона змінює свідомість дорослого, допомагає по-новому сприймати дитину, її значення в житті суспільства як дорослого, так і дитячого.

Проте в останні десятиріччя у розвитку підходів до виховання дітей з'явилася нова тенденція – тренд, мода до декларування крайньо дитиноцентристського типу сім'ї. Для неї характерне підвищення ролі приватного життя, чуттєвого боку шлюбу та інтимності, цінності народження й виховання дітей. Більш-менш рівноправні стосунки між чоловіком і дружиною, до яких прийшло суспільство у своєму розвитку, призвели до усвідомлення та можливості планувати безпосередньо народження дитини, часу народження дітей та їх кількості. А суспільні тенденції особистісного та професійного становлення людини посунули початок сімейного життя і народження дітей з 16–18 років до 20–24 років. Через це соціально обмежується репродуктивний період досить нетривалим часом, з точки зору біологічного віку (в межах 5–15 років), та народженням переважно одного-двох дітей. Така тенденція підкріплюється стереотипною традицією культури нашої країни – сприймати народження одного-двох дітей як достатньої для сімейної системи кількості. Хоча, як ми зазначали в одному з оглядів [4, с. 294], ріст сімейної системи відбувається тільки за кількості від трьох дітей. За невеликої кількості дітей і дитиноцентризмі як виховної філософії бажана дитина часто перетворюється на об'єкт батьківського всеохоплюючого кохання та стійкої прихильності, підкорення мети всієї сімейної системи задовольняти потреби дитини. Отже, дитиноцентристська сім'я за своєю природою переважно є малодітною, адже за більшої кількості дітей ресурс і увага мають розподілятися, що вже передбачає диференційований підхід.

Недоліками дитиноцентризму, на нашу думку, стає, по-перше, порушення гармонійності взаємодії сімейної системи, по-друге, порушуються стосунки між батьками, згодом

вони віддаляються один від одного, втрачається інтимність стосунків. Такий підхід завдає шкоди, інтересам і саморозвитку батьків, які всі свої плани підпорядковують дітям; і самій дитині, адже, звикнувши бути «центром всесвіту», у неї розвивається егоїзм і ускладнюється адаптація до самостійного життя, не формується особиста відповідальність.

Вибірка, методи і результати дослідження. Емпіричне дослідження було проведене на вибірці 65 подружніх пар, що проживають у різних областях України, віком від 20 до 55 років, в яких на момент дослідження було 1–2 дитини і які визнавали, що їхня сім'я має прийнятний матеріальний стан для життя.

Методом дослідження було опитування авторською анкетною, яке включало запитання до подружніх пар щодо ситуацій, пов'язаних з вихованням дитини в контексті зазначеної проблеми. Ключові питання з досліджуваної проблеми були проаналізовані і коротко представлені нижче (таблиця 1).

Таблиця 1

Ставлення батьків до ролі дитини у сім'ї

Питання	Так (%)	Ні (%)	Не могу визначитися з відповіддю (%)
Чи планували ви свідомо народження дитини?	55	40	5
Чи планували ви свідомо кількість дітей у сім'ї?	66	34	0
Чи враховуєте ви у плануванні сімейних справ інтереси дитини?	70	24	6
Ви безперервно дбаєте про дитину, підстраховуючи навіть там, де вона здатна подбати про себе сама?	44	52	4
Ви не навантажуєте дитину домашніми обов'язками, вважаючи, що у неї «має бути дитинство» або «нехай краще вчиться, вона і так втомлюється», але при цьому позбавляєте себе особистого часу та відпочинку?	62	38	0
Доросле дозвілля для вашої родини переважає з урахуванням інтересів дитини? Чи стикаєтеся із ситуаціями, коли бажання чи установка на дитину сильно впливає на це?	71	24	5
Чи відчуваєте ви, що дитина у суспільстві стала посідати більше місце ніж раніше? Або ви відчуваєте тиск суспільства і «культ дитини» в ньому?	65	32	3
Чи стикаєтеся ви з проблемою дитиноцентризму у вихованні власних дітей?	55	39	6
Чи плануєте ви найближчим часом народжувати іще дітей?	39	53	8

Як бачимо з таблиці, планували свідомо народження дитини 55% респондентів, це говорить про те, що більшість сімей усе ж таки замислюються над плануванням сім'ї і ставляться до такого важливого питання, як народження дітей, з відповідальністю. На питання «Чи планували ви свідомо кількість дітей у сім'ї?» відповіли позитивно 66%, що говорить про високий рівень планування народження дітей у сучасних сім'ях, як і зазначалося нами вище, і потребує детального вивчення мотивів певної кількості, в тому числі на ознаки дитиноцентризму. Великий відсоток (70%) відповіли ствердно на питання «Чи враховуєте ви у плануванні сімейних справ інтереси дитини?», що, з одного боку, є об'єктивним для сімей з дітьми, але потребує додаткового вивчення на предмет присутності ознак дитиноцентризму, тобто повного підкорення інтересів сім'ї інтересам дитини.

Як бачимо з таблиці, на питання: «Ви безперервно дбаєте про дитину, підстраховуючи навіть там, де вона здатна подбати про себе сама?» 44% респондентів відповіли «так», що говорить про значний відсоток батьків, які опікуються дитиною, вбачаючи її неспроможною до суттєвої самостійності. 52% відповіли на зазначене питання «ні», що може пояснюватись бажанням виховати самостійність і розподілом відповідальності.

62% батьків ствердно відповіли на питання «Ви не навантажуєте дитину домашніми обов'язками, вважаючи, що у неї «має бути дитинство» або «нехай краще вчиться, вона і так втомлюється», але при цьому позбавляєте себе особистого часу та відпочинку?», з чого видно, що більшість батьків намагається створити для дітей найкращі умови для навчання і відпочинку всупереч власним інтересам. 38% респондентів вважають правильним привчати дитину до домашніх справ.

Великий відсоток (71%) батьків відповідає «так» на питання: «Доросле дозвілля для вашої родини переважає з урахуванням інтересів дитини? Чи стикаєтеся із ситуаціями, коли бажання чи установка на дитину сильно впливає на це?», що демонструє ризиковані тенденції дитиноцентризму і майже повне ігнорування власних інтересів. Таке питання підкріплюється ще одним високим відсотком (65%) з відповіддю «так» на питання: «Чи відчуваєте ви, що дитина у суспільстві стала посідати більше місце ніж раніше? Або ви відчуваєте тиск суспільства і «культ дитини» в ньому?». Водночас на питання: «Чи стикаєтеся ви з проблемою дитиноцентризму у вихованні власних дітей?» 55% відповідають ствердно, що, ймовірно, говорить про те, що різниця в 10% між цими питаннями в тому, що якась кількість людей не вбачають для себе в цьому проблеми, але відчувають зазначену проблему у суспільстві. І все ж таки 55% відповідей «так» у власній сім'ї це доволі високий відсоток, що говорить про те, що зазначена проблема існує для багатьох батьків у тому, що батьки відчувають, що їхні інтереси, вільний час, зайнятість не належать їм, а підкорені дитині.

Водночас 39% подружніх пар не мають проблем з дитиноцентризмом у власній сім'ї. У цьому випадку батьки або не визнають це, або в таких сім'ях зуміли вибудувувати гармонійні стосунки, без перекоосу у сторону тільки інтересів дитини і мають час на власні інтереси, дозвілля, розвиток.

Щодо питання: «Чи плануєте ви найближчим часом народжувати ще дітей?» більшість, а це 53%, не планує більше мати дітей і тільки 39% респондентів мають плани на поповнення родини. У цьому випадку складніша ситуація, по-перше, за однієї дитини і навіть у разі домінування стратегії дитиноцентризму у вихованні батьки можуть намагатися виконати описану вище соціально-стереотипну «програму батьківства двох дітей». Не можна також відкидати соціально бажані відповіді на кшталт установок «діти – це завжди благо і їх не можна не хотіти». Також можемо припустити, що ці 39% батьків змогли встановити свою ієрархічну піраміду, в якій комфортно перебувати як батькам, так і дітям, батьки не відчувають себе заручниками «культу дитини», вони мають власні інтереси, дбають про саморозвиток і це в змозі передати своїм дітям.

Таким чином, результати показують високий рівень спрямованості батьків на дітей у побудові власного життя, що є безперечно і об'єктивним феноменом для сімей з дітьми. Але є небезпека зісковзування організації життя сімейної системи за типом крайнього дитиноцентризму, де інтереси батьків не просто відсуваються на другий план, а ігноруються. Це підтверджується як питаннями на специфічну спрямованість батьків, так і відчуттям подружжям тиску суспільної установки на дитиноцентризм. З урахуванням того, що у разі крайнього дитиноцентризму далеко не всі батьки визнають, щонайменше відкрито, наявність проблеми, можна передбачити, що рівень проблеми стає критичним. Навантаження

батьків поточними сімейними питаннями, поєднання з професійною діяльністю, якщо ще й накладається установка на дитиноцентризм, то все це призводить до психологічного виснаження. У деяких пар воно може посилюватись впливом розбіжності в ресурсах конкретної пари чи одного з батьків із соціальною установкою на «правильність» виховання і обсягу уваги, що може призводити навіть до руйнування сім'ї («ти/я не здатний забезпечити дитину», втома від обов'язків, втрата уваги від партнера тощо). Дитиноцентризм – це ґрунт для неврозу у батьків, а надалі й у дитини, яка зіткнеться з реаліями світу, що не бажає прогнутися під неї і не реагує на звичні способи продавлення з її боку. Це ґрунт, на якому добре зростають вміння маніпулювати, непомірна зарозумілість, несаможиттєвість і невміння справлятися з власними проблемами, перекладання відповідальності на іншого. І вкрай погано розвиваються етична позиція, вміння піклуватися, навичка розуміння почуттів та потреб іншої людини, можливість не лише брати, а й давати все те, що необхідно для зрілої комунікації.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можна з упевненістю сказати, що проблема дитиноцентризму у суспільстві реально існує, але вона слабо вивчена і мало обговорюється. Можна сказати, що про це не прийнято говорити, бо саме культ дитини останнім часом сильно домінує і порушувати таке питання – це йти проти загальноприйнятої суспільної думки.

Висновки та рекомендації. Аналіз наукової і соціальної літератури, результати дослідження дозволили визначити, що сучасне суспільство має тенденцію до транслювання концепції дитиноцентризму. З упевненістю можна сказати, що така тенденція впливає на психологічний стан батьків та їхнє подальше бажання мати дітей, що з урахуванням демографічної ситуації може становити суттєву проблему.

Так, безперечно, дитина має бути задоволена у своїх ключових потребах, у тому числі забезпечена достатньою увагою батьків. Але час – привілей не лише дитини. У всіх має бути свій час для відпочинку та хобі. Якщо батьки зайняті чимось приємним для себе, то це не менш важливо, ніж робота чи господарські турботи, оскільки це допомагає відновити сили. У необхідному не відмовляти, навчити і навчитись контролювати свої бажання – шлях до гармонійної сім'ї.

Брати змалку дитину «в команду» – ще один спосіб поєднати інтереси дитини і батьків. Якщо вона може надати хоча б малу допомогу, потрібно її просити про це, а потім дякувати. Не вимагати собі чи дитині чогось особливого – питання звички. Намагайтеся розподіляти всі ресурси так, щоб не відбувалося перекоосу у бік інтересів одного. В тому числі принцип «найкраще – дитині», який беззаперечно стає сутністю життя батьків, веде до егоїзму та маніпуляцій.

Задоволення батьківською роллю дає людині найповніше розуміння усвідомленості свого життя, переконаність у тому, що її потенціал реалізовано успішно. Прагнення дбати про матеріальний і духовний бік життя своїх дітей – явище позитивне. Проте гіпертрофоване почуття обов'язку, боргу перед дітьми, часом своєрідне «поклоніння» дитині може призводити до нервових зривів батьків, відчуття втраченості власного життя.

Список використаної літератури

1. Kej Ellen. Vek rebenka, 1906. Moskva : V.M. Sablin.
2. Śliwerski B. Pedagogika dziecka. Studium pajdocentryzmu. Gdańsk : Pedagogika GWP, 2007. 240 s.
3. Корчак Я. Як любити дітей. Київ : Рад. школа, 1976. С. 1–86.
4. Чепелева Н.І. Психологічні перспективи. Вип. 37. Луцьк, 2021, С. 288–302.

CHILDREN'S CENTRISM IN SOCIETY: PSYCHOLOGICAL STATE AND ATTITUDES OF PARENTS

Nadiia Chepelieva

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
29, Alchevskikh str., Kharkiv, Ukraine, 61002
e-mail: chepn@ukr.net*

The article presents a theoretical analysis of scientific research that reveals the psychological nature and socio-psychological content of child-centeredness in society, as well as empirical research among families on the signs of child-centeredness in society and family systems.

The focus in family systems has shifted towards the central position of children in recent decades, regardless of the social group to which the family belongs to or its financial basis.

The reason for this stems from several objective and subjective trends: changes in the social situation in terms of improving social living conditions, strengthening the legal framework for the protection of family and children's rights, social trends to strengthen the position of children in family systems, social stereotypes about the role of children in the family.

The family is a social institution that is constantly transformed depending on the social situation. Child-centeredness of modern families is regarded as a positive phenomenon of meeting the needs of the child and determining the child's place at the top of the family hierarchy. In a child-centered family, the child is considered an absolute value, and his or her upbringing becomes the central issue of the parents' lives, with the interests and needs of parents receding into the background, and sometimes not taken into account at all.

The study supported the assumption that the problem of child-centeredness in society exists, but it is insufficiently studied and insufficiently raised in society. It is empirically confirmed that there is a steady trend in most couples to plan family affairs and leisure taking into account the interests of children, which is, in principle, the norm for couples with children. But taking into account the high percentage of parents who feel a certain amount of public opinion pressure on raising their children, along with a sense of child-centeredness in the family, there is a danger of slipping into extreme child-centeredness that is a "child cult". The motives and attitudes towards upbringing and the psychological state of parents are the issues of these trends that need in-depth study.

The desire to take care of the material and spiritual side of their children's lives is a positive phenomenon. However, a hypertrophied sense of duty, duty to children, sometimes a kind of "worship" of the child can lead to a violation of the well-being of parents, a sense of loss of their own lives.

Key words: family, motherhood/fatherhood, child, child-centeredness, child cult, family planning.